

طبیعت درمانگر و نعمت‌های شفابخش

(دایرة المعارف گیاهان دارویی به انضمام اسامی محلی)

تألیف:

مهندس محمود خروشی

مهندس ماهرخ سپهوند

مهندس اصغر پورحسن

با همکاری:

مرکز رشد فناوری فرآورده‌های گیاهان دارویی

جهاد دانشگاهی استان اردبیل

واحد استان اردبیل

انتشارات جهاد دانشگاهی استان اردبیل

۱۳۹۵

سروش، محمود، ۱۳۴۴ -	سرشناسه
طبیعت درمانگر و نعمتهای شفابخش: دایرةالمعارف گیاهان دارویی به انضمام اسامی محلی/ تالیف محمود خروشی، ماهرخ سپهوند، اصغر پورحسن؛ ویراستار مهران محمدی.	عنوان و نام پدیدآور
اردبیل: جهاد دانشگاهی، واحد اردبیل، ۱۳۹۵.	مشخصات نشر
۳۱۲ ص: مصور، جدول.	مشخصات ظاهری
978-600-96868-0-3: ۱۲۰۰۰ ریال	شابک
فیفا	وضعیت فهرست نویسی
کتاب حاضر با حمایت مرکز رشد فناوری فرآوردههای گیاهان دارویی، جهاد دانشگاهی استان اردبیل منتشر شده است.	یادداشت
کتابنامه: ص. ۳۰۷ - ۳۱۲.	یادداشت
گیاهان دارویی - دایرةالمعارفها	موضوع
Medicinal plants - Encyclopedias	موضوع
پزشکی سنتی - دایرةالمعارفها	موضوع
Traditional medicine - Encyclopedias	موضوع
سپهوند، ماهرخ، ۱۳۵۸ -	شناسه افزوده
سن، اصغر، ۱۳۶۲ -	شناسه افزوده
جهاد دانشگاهی، واحد اردبیل، مرکز رشد فناوری فرآوردههای گیاهان دارویی	شناسه افزوده
جهاد دانشگاهی، واحد اردبیل	شناسه افزوده
۱۳۹۵ / خ / ۴۱ / RS	رده‌بندی کنگره
۶۱۵ / ۰۰۳	رده‌بندی دیویی
۹۳۲۲۹	شماره کتابشناسی ملی

طبیعت درمانگر و نعمتهای شفابخش

(دایرةالمعارف گیاهان دارویی به انضمام اسامی محلی)

مؤلف: مهندس محمود خروشی، مهندس ماهرخ، سپهوند و مهندس اصغر پورحسن
با حمایت: مرکز رشد فناوری فرآوردههای گیاهان دارویی، جهاد دانشگاهی استان اردبیل
ویراستار: مهران محمدی (کارشناس ارشد طب سنتی و آموزش)

ناشر: انتشارات جهاد دانشگاهی استان اردبیل

چاپ: اول - ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۸۶۸-۰-۳

این اثر، مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کسی تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه نماید مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

واحد استان اردبیل

نشانی انتشارات: اردبیل - شهرک کارشناسان - میدان شفا، تلفن: ۳۷۴۹۵۰۶، رایانامه: ard.chap@chmail.ir

نشانی سازمان انتشارات: تهران - خیابان انقلاب اسلامی - خیابان فخررازی - خیابان شهدای ژاندارمری - پلاک ۷۲، تلفن: ۲۹۹۵۲۹۴۸

مرکز پخش: اردبیل - خیابان دانشگاه - جنب دانشگاه محقق اردبیلی، تلفن: ۳۳۵۱۸۴۳۰

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۷	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۲۱	آب دریا
۲۱	آب زمزم
۲۲	آرتیشو
۲۴	آزاله
۲۴	آقطی سیاه
۲۶	آلبالو
۲۶	آلبالوی وحشی
۲۷	آلوئه‌ورا
۲۸	آووکادو
۲۹	آویشن
۳۱	آهن
۳۲	ابریشم
۳۳	اردک
۳۳	ازملک
۳۴	اسب
۳۴	اسپند
۳۵	اسطوخودوس
۳۶	اسفناج
۳۷	افاقیا
۳۸	اکسیر ترکی
۳۹	انار
۴۱	انجبار
۴۲	انجیر
۴۴	انگور
۴۶	انگور فرنگی سیاه

۴۷		انگم
۴۸		اوکالیتوس
۴۹		بابا آدم
۵۰		بادام تلخ
۵۱		بادرنجویه
۵۲		بادیان هندی
۵۳		بارهنگ کبیر
۵۴		باقلا
۵۶		بامیه
۵۷		بادمجان
۵۸		بداغ
۵۸		برگ بو
۵۹		برنج
۶۱		بز
۶۲		بلدرچین
۶۲		بنفشه‌ی سهرنگ
۶۳		بومادران
۶۵		به
۶۷		پسته
۶۸		پنبه
۶۹		پوستک
۷۰		پونه
۷۰		شیرینیر
۷۱		پیاز
۷۵		پیاز دریایی
۷۶		پیچ امین‌الدوله
۷۶		تاجریزی سیاه
۷۷		تخم مرغ
۷۸		تریچه
۷۹		ترنجبین

۸۰	تره تیزک
۸۱	تره فرنگی
۸۲	تمبر هندی
۸۳	تمشک
۸۵	تمشک قرمز
۸۶	توت فرنگی
۸۷	تونون
۸۷	ثعلب
۸۸	جعفری
۹۰	جو
۹۲	جوز هندی
۹۳	جین سینگ
۹۳	جای
۹۴	چترک
۹۶	چغندر
۹۷	چنار
۹۸	حنا
۹۹	خار مقدس
۱۰۰	خامه
۱۰۱	خاک
۱۰۱	ختمی
۱۰۳	خریزه
۱۰۴	خردل سیاه
۱۰۵	خرزهره
۱۰۶	خرگوشک
۱۰۷	خرما
۱۱۱	خرمالو
۱۱۲	خرنوب
۱۱۲	خزه‌ی ایرلندی
۱۱۳	خشخاش

۱۱۴	خفافش
۱۱۴	خلر
۱۱۵	خولنجان
۱۱۶	خیار
۱۱۷	خیار ترشی
۱۱۸	خیار وحشی
۱۱۸	دارواش
۱۱۹	داغداغان
۱۲۰	نیل
۱۲۱	درخت صحر
۱۲۲	درخت عود
۱۲۳	درخت مسواک
۱۳۰	درخت مصطکی
۱۳۱	درخت نمدار
۱۳۳	درفشی
۱۳۴	درمنه
۱۳۵	ذرت
۱۳۶	رازیانه
۱۳۷	رزماری
۱۳۸	روغن زیتون
۱۴۱	ریواس
۱۴۱	زالزالک
۱۴۲	زالو
۱۴۳	زبان گنجشک
۱۴۴	زربین
۱۴۵	زردآلو
۱۴۶	زردچوبه
۱۴۷	زعفران
۱۴۸	زغال اخته
۱۴۸	زنبق

۱۴۹	زنجیل
۱۵۰	زنیان
۱۵۱	زیتون
۱۵۲	زیره
۱۵۴	زردام
۱۵۴	سبوس
۱۵۶	سپیدار
۱۵۷	سرکه
۱۵۹	سرو کوهی
۱۶۰	سلمه
۱۶۱	سلوی
۱۶۲	سماق
۱۶۳	سنا
۱۶۴	سنبل الطیب
۱۶۵	سنبل ختایی
۱۶۶	سنجد
۱۶۷	سنگ عقیق
۱۶۸	سنگ مغناطیسی
۱۶۹	سیاهدانه
۱۷۱	سیب
۱۷۳	سیب زمینی
۱۷۴	شاه بلوط
۱۷۵	شاه بلوط هندی
۱۷۷	شاهپسند
۱۷۷	شاهپسند رسمی
۱۷۸	شاهتره
۱۷۹	شاهدانه
۱۸۰	شتر
۱۸۲	شترمرغ
۱۸۲	شوکران کبیر

۱۸۲		شلغم
۱۸۳		شننداب
۱۸۴		شنبليله
۱۸۵		شوید
۱۸۶		شیر
۱۸۸		شیر آغوز
۱۸۹		شیر مادر
۱۹۳		شیکوره
۱۹۴		طلا
۱۹۵		عسل
۲۰۰		عطر سنبل
۲۰۱		علف جاروب
۲۰۲		علف نقره‌ای
۲۰۳		عناب
۲۰۴		عنبر
۲۰۵		غافث
۲۰۶		فلفل
۲۰۷		فلفل تلخ
۲۰۸		فلفل تیره (سیاه‌فلفل)
۲۰۹		فلفل سیاه
۲۱۰		فندق
۲۱۲		قارچ
۲۱۲		قره‌تیکان
۲۱۳		قندرون
۲۱۴		قنطورس
۲۱۶		قهوه
۲۱۷		کاج جنگلی
۲۱۸		کافور
۲۱۹		کاکائو
۲۲۰		کاهو

۲۲۲	کبر
۲۲۳	کبوتر
۲۲۴	کتان
۲۲۵	کتیرا
۲۲۵	کحلا
۲۲۷	کدو
۲۲۹	کرچک
۲۳۰	کرفس
۲۳۱	کلزا
۲۳۳	کلم
۲۳۵	کیسه کشیم
۲۳۶	گاو
۲۳۷	گج دوست
۲۳۸	گردو
۲۳۹	گرده ی گل
۲۴۰	گریپ فروت
۲۴۱	گزنه
۲۴۳	گشنیز
۲۴۴	گلابی
۲۴۵	گلابی وحشی
۲۴۶	گل سرخ
۲۴۷	گل شقایق
۲۴۸	گل صدتومانی
۲۴۸	گل قاصد
۲۴۹	گل کوشاد
۲۵۰	گل گندم
۲۵۱	گندم
۲۵۳	گوجه فرنگی
۲۵۴	گوجه گیلانی
۲۵۵	گوسفند

۲۵۶		گوش‌موش
۲۵۷		گون
۲۵۷		گیاه پای‌خر
۲۵۸		گیاه جاوید
۲۵۹		گیاه دم‌اسب
۲۶۰		گیاه شیرینیر زرد
۲۶۱		گیاه گشتان
۲۶۲		گیاه گندنا
۲۶۲		گیاه گنه‌مه
۲۶۳		گیاه عافرة
۲۶۴		گیاه مرغ
۲۶۶		گیلاس
۲۶۸		لیموترش مازندرانی
۲۷۰		مارچوبه
۲۷۱		ماست
۲۷۳		ماشک
۲۷۴		ماهی
۲۷۵		مرزن‌گوش
۲۷۶		مروارید
۲۷۷		مریم‌نخودی
۲۷۸		مشک
۲۷۹		موز
۲۸۰		میخک ایرانی
۲۸۱		میخک طلایی
۲۸۲		نارگیل
۲۸۳		نارنج
۲۸۴		نارنگی
۲۸۵		نخود
۲۸۶		نسترن
۲۸۸		نعناع

۲۸۹	نمک
۲۹۰	نی
۲۹۱	نیلوفر زرد
۲۹۱	هرقاز
۲۹۲	هلو
۲۹۳	همیشه بهار
۲۹۵	هندوانه
۲۹۶	هندوانه‌ی ابوجهل
۲۹۷	هفت‌بند
۲۹۸	هویج
۲۹۹	یولاف
۳۰۱	پیوست اسامی مسمی
۳۰۷	منابع
۳۰۹	منابع فارسی
۳۱۰	منابع لاتین
۳۱۰	مقالات مورد استفاده

پیشگفتار

خداوند رحمن الرحیم را سجده‌ی شکر می‌گزاریم که بر ما صبر عطا فرمود تا پیشکش و هدیه‌ای هر چند ناچیز را توانستیم به یاری اساتیدمان به محضر طالبان علم و سروران خدادوست و راهنمایان سلامت بشری تقدیم داریم.

اکنون جامعه‌ی پزشکی جهان به اهمیت روش‌های درمان طبیعی و مکاتب طب سنتی و مکمل پی برده است، و دانشکده‌ها و مراکز تحقیقاتی بسیاری در غرب و شرق جهان به پژوهش برای به کارگیری روش‌های مختلف طبّی که سابقه علمی و تاریخی دارند مشغول می‌باشند. در کشور ما نیز امروزه این بخش از طب مورد توجه علما، پزشکان و حتی عموم مردم قرار گرفته است. به همین منوال ما نیز در سال‌ها تلاش، تحقیق و بهره‌گیری از علم اساتید بزرگوار عرصه‌ی علم طب سنتی و گیاهان دارویی توانستیم این اثر را به رشته‌ی تحریر درآوریم که هم از لحاظ طب سنتی اسلامی در برگزیده مطالبی، و هم از نظر علمی و عملی دارای سخنانی کاربردی، که گام به گام علم پزشکی نوین به خصوص طب سنتی و طبیعت درمانی به پیش رفته باشد.

در کتاب حاضر سعی بر آن شد که به تشریح گیاهان دارویی و حتی سایر نعمت‌های شفا بخش خداوندی ساخته دست طبیعت درمانی پیرامون بشری از جمله محصولات لبنی، حیوانی و هر آنچه که در کیفیت بخشی به زندگی انسان حایر و مفید است به تفکیک نام علمی، ترکیبات شیمیایی و آلی، خواص دارویی و عوارض جانبی آنها به دست استفاده‌ی بهتر و آگاهانه‌تر از گیاهان دارویی و علم طب سنتی پرداخته شود.

لذا هرچه در توان داشتیم پیش گذاشتیم. کتاب حاضر تا جای ممکن عاری از اشتباه باشد اما بر حسب ادای حق شاگردی در محضر اساتید، طلب ارائه‌ی ایرادات و مشکلات احتمالی برای رفع موارد مذکور در چاپ‌های بعدی هستیم.

بر خود واجب می‌دانیم، از زحمات استادید عالی‌قدرمان، از انانی که از دوران کودکی روش زیستن را به ما آموختند تا آنهایی که پشتوانه‌مان بودند در جهت دل به هدف و آرزوهایمان و نهایت بزرگواری را در حق ما به عمل آوردند، نهایت تشکر و سپاس‌گذاری را تقدیم می‌کنیم.

نیز امید داریم دوستان، اساتید و همکاران عزیزمان در جای جای میهن عزیزمان که شاید نام بردن از این بزرگواران در این چند خط نوشته، ننگد و یا اسامی گهروارشان از قلم بیافتد به خصوص سروران گرمی در مرکز رشد فناوری فراورده‌های گیاهان دارویی جهاد دانشگاهی اردبیل، مؤسسه آموزشی فرهنگی نخبگان و سازمان جهاد کشاورزی استان اردبیل، سپاس ما را به پاس زحمات واصله به ایشان پذیرا باشند.

هم‌چنین از خانواده‌های غرورآفرینمان که از بدو تولد مشوقمان بودند و کسانی که درخلق، ویراستاری، تایپ، صفحه‌آرایی و چاپ این اثر نقش داشتند من جمله جناب آقای دکتر رامز نصیری صالح رئیس محترم جهاددانشگاهی واحد استان اردبیل و عزیز فرهیخته جناب آقای مهران محمدی مسئول محترم انتشارات جهاد دانشگاهی استان اردبیل که به وضوح می‌توان گفت که تلاش‌های مصرانه‌ی ایشان موجب شد که این اثر به زیور طبع آراسته شود و همچنین زحمت ویراستاری این اثر را نیز متقبل شدند، تشکر نموده و موفقیت روزافزون و طول عمر با عزت برای ایشان خواستاریم.

مؤلفین - پاییز ۱۳۹۵

www.ketab.ir

مقدمه

گیاهان دارویی

گیاهان دارویی، گیاهانی هستند که یک یا برخی از اندام‌های آنها حاوی ماده‌ی مؤثره است. این ماده که کمتر از یک درصد وزن خشک گیاه را تشکیل می‌دهد، دارای خواص دارویی مؤثر بر موجودات زنده است. همچنین کاشت، داشت و برداشت این گیاهان به منظور استفاده از ماده‌ی مؤثره‌ی آنها انجام می‌گیرد.

اگر نحوه‌ی آماده‌سازی داروهای گیاهی و تحویل آن‌ها به مردم به نحو صحیح انجام نگیرد، خواص درمانی گیاه از بین رفته یا تقلیل می‌یابد که این امر موجب عدم تأثیر گیاه در درمان بیماری می‌گردد.

از مواردی که باعث کاهش اثر بخشی گیاه می‌گردد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- کشت در زمین که از نظر مواد خاص مورد نیاز گیاه، دچار کمبود باشد.
 - عدم مبارزی صحیح با آفات و بیماری‌های گیاهان دارویی کشت شده که اغلب موجب کاهش مواد مؤثره گیاه یا تغییر نسبت ترکیبات مفید گیاه می‌گردند.
 - رعایت نکردن زمان مناسب برداشت (برحسب وضعیت هوا و ساعات روز)
 - خشک کردن گیاه در شرایط نامناسب (از نظر درجه‌ی حرارت، مدت زمان خشک کردن یا سرعت خشک کردن و...)
 - عدم نگهداری صحیح و بسته‌بندی مناسب (فراوان بودن برخی ترکیبات، آلودگی گیاه برداشت شده به قارچ یا باکتری و...)
 - تقلبات دارویی (برخی از اوقات به عمد یا غیر عمد و عمدتاً به عنوان گیاه دیگر به صرف داشتن ظاهر مشابه فروخته می‌شود و این مسأله علاوه بر این که در سطح گونه گیاهی - به فراوانی اتفاق می‌افتد، گاهی در حد جنس گیاه نیز صورت می‌گیرد).
- جهت استفاده‌ی بهینه از خواص و ترکیبات گیاهان دارویی و معطر به قصد خاص جهت درمان عمدتاً به فرم‌های گیاه تازه، گیاه خشک شده یا کنسرو شده، فراوری شده و استخال مواد مؤثر در صنعت مصرف می‌شوند. نیز برخی از اشکال دارویی گیاهان به روش‌های زیر تهیه می‌شوند:
- دم کرده: مقدار تعیین شده از پودر گیاه را، در مقدار معینی از آب جوش ریخته و به بهم می‌زنند. بعد روی ظرف را پوشانده و به مدت ۳۰-۱۵ دقیقه صبر می‌کنند سپس آن را صاف می‌کنند.

• جوشانده:

۱. جوشانده‌ی ملایم: مقدار معینی از گیاه خردشده را با چند لیتر آب جوش مخلوط کرده، آن را کمی می‌جوشانند. سپس آن را از حرارت دور کرده، صبر می‌کنند تا دم بکشد. سپس آن را صاف می‌کنند.

۲. جوشانده‌ی معمولی: تفاوت آن با جوشانده‌ی ملایم در افزایش زمان جوشش است.

• خیسانده: این شکل برای مواد مؤثری که در اثر حرارت از بین می‌روند، توصیه می‌شود. رای تهیه‌ی خیسانده‌ی سرد، مقدار مشخصی از پودر گیاه را در حجم معینی از آب ریخته، در ظرف ۶ الی ۱۲ ساعت می‌بندند. سپس محتویات ظرف را صاف می‌کنند.

طب سنتی و حکم

در بیشتر کشورها، طب سنتی و مکمل توسط تعداد فراوانی از افراد این جوامع پذیرفته شده است. به بررسی که ۴۱ درصد مردم ایتالیا، ۷۰ درصد جمعیت کانادا، ۴۲ درصد مردم آمریکا، ۳۸ درصد بلژیکی‌ها و ۷۵ درصد مردم فرانسه حداقل یکبار در سال از خدمات طب مکمل بهره می‌برند. در استرالیا ۸۰ میلیون دلار، در کانادا ۴/۲ میلیارد دلار، در انگلیس ۳/۲ میلیارد دلار و در آمریکا ۲/۲۱ میلیارد دلار در سال صرف خدمات طب مکمل می‌شود.

طب سنتی ایران با وجود قدمت دو هزار ساله، همچنان در کشور ما گوشه‌گیر است. ایران کشوری ممتاز از نظر غنای گیاهی و تنوع زیستی است. تعداد گونه‌های گیاهی ایران در حدود هشت هزار گونه است که از نظر تنوع گونه‌ای حداقل دو برابر کره، اروپا است.

به‌کارگیری طب سنتی آنقدر مهم است که سازمان جهانی بهداشت بیش از سی سال است که از کشورها خواسته به طب سنتی توجه کنند. این سازمان دلیل این نصیحت عدم دسترسی بسیار از افراد به خدمات اولیه‌ی بهداشتی درمانی و همچنین عدم رضایت از دره‌های طب جدید به خصوص بیماری‌های مزمن و عوارض جانبی داروهای شیمیایی اعلام کرده است.

بر همین اساس بود که ما نیز خواستیم تا به کمک دوستان، تجربه‌ی گذشتگان و بزرگ‌ترها و به خصوص علم و دانش اساتید خود با به رشته‌ی تحریر درآوردن این اثر گامی هرچند کوچک در این راه طول و دراز و مهم برداشته باشیم. در این اثر سعی بر آن شد تا تنها خواص و موارد مصرف گیاهان دارویی گنجانده نشود، بلکه اثرات دارویی، روحی و روانی و خواص سنگ‌های مؤثر و حتی حیوانات مفید و فرآورده‌های حاصله چه از گیاهان دارویی و چه موارد یاد شده، در این مقوله بیان شود و این امر می‌تواند در کمتر جایی مشهود باشد.